

Machiavellis etik

AV TOM BRYDER

Inledning

Det är kanske inte så förvånande att Isaiah Berlins artikel, *The Question of Machiavelli*,¹ förorsakade ett stort idéhistoriskt intresse vid publiceringen år 1971. Detta intresse har nu också fått sin dagspolitiska avläggare i Sverige i och med utgivningen av Anders Ehnmarks bok, *Maktens Hemligheter*,² vilken bland annat engagerade en del svenska politiska ledare.³ Man kan fråga sig varför Machiavelli förblivit både vetenskapligt och politiskt aktuell. Berlins artikel, som först presenterades vid ett Machiavellisymposium i Italien, och som sedan utgavs i den betydelsefulla recensions- och kulturtidskriften *The New York Review of Books*, har spelat en avgörande roll, och Ehnmarks bok kom vid ett tillfälle, då intresset för det politiska livets avigsidor starkt betonas i massmedia.

Dessutom fanns det, *för det första*, redan en rad olika Machiavellitolkningar och översikter över Machiavellitolkningar, och Berlins mycket välskrivna och insiktsfulla artikel var ursprungligen bara menad som ett bidrag till den genren, knappast som en politisk inlaga på det sättet Ehnmarks bok var det. Det gjorde Machiavelli salongsfärdig i akademiska kretsar på ett tidigt stadium.

För det andra, drev Berlin i sin artikel också en tes, nämligen att Machiavellis förmåga till att chocka även nutida läsare egentligen inte hade så mycket med hans skrupellösa råd och ett åtskilljande mellan politik och etik att göra, utan att det snarare var det speciella slags etik som Machiavelli företrädde, den hedniska, som åstadkom så stor förundran och förargelse i den västerländska, judaisk-kristna kulturen.⁴

Frågan om den olösliga motsättningen mellan individuell etik och social etik hade redan diskuterats i Harald Höffdings bok *Etik*⁵ och kanske getts sin mest pregnanta utformning i förhållande till samhällsvetenskaperna i Max Webers välkän-

da skrift *Politik als Beruf*.⁶ Ernst Cassirer hade också diskuterat frågan om den individuella etikens förhållande till den sociala etiken, och därvid gjort gällande, att subjektivitet i sista hand måste vara det som faller utslaget i bedömningen av vad som är "allmännyttigt":⁷

... även om det vore sant att alla Machiavellis råd endast hade till syfte att tjäna allmännyttan, vem skall då bedöma om så verkligen var fallet? Tydligen ingen annan än fursten själv. Och han kommer alltid att vara benägen att identifiera allmännyttan med sina privata intressen ...

Men Weber låter oss emellertid förstå, att de råd som Machiavelli ger i *Il Principe*⁸ och *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*,⁹ hade en alldeles speciell etisk grundval, och att denna grundval var uttryck för en sekulariseringstendens i det västerländska tänkandet. Det var, enligt Weber, av olika inom- och utomkulturella skäl, men kanske främst av politiska och ekonomiska skäl, som denna etiska grundval bröt fram med styrka under renässansen, med dess kult av individen.¹⁰

Vilken roll spelar då etiken i Machiavellis politiska tänkande? Hur ser hans politiska etik egentligen ut, och vad skiljer den från andra politisk-etiska handlingskoder? Varför chockeras vi av att läsa Machiavelli, och av att läsa framställningar som Webers och Berlins, vilka gör upp med ingrodda vanföreställningar om Machiavellis syn på förhållandet mellan politik och etik? Kan man verkligen hävda, att Machiavelli gjorde åtskillnad på etik och politik?

Det är några av de frågor jag avser belysa här, därför att a) de kan tänkas skapa en smula idéhistorisk reda i Machiavellidiskussionen, b) de berör några fundamentala axiom av betydelse för statskunskapens vetenskapliga status i förhållande till dess professionella status, speciellt statsvetarens villkor som rådgivare och objektiv observatör, och c) de har handlingsimplikationer för de nya

imperativ vi möter i dagens debatt om politikens funktioner i det moderna industrisamhället.

Etiken i det politiska tänkandet

I en liten översiktsartikel om byråkratisk etik hävdar Lennart Lundquist att: "Det är svårt att förstå en etik, som bara räknar upp ett antal imperativ eller beskriver konkreta procedurer . . . Om etiken ska få mening måste den knytas till ett bredare idésystem, annars är risken att den bara följs mekaniskt utan förståelse".¹¹

Etik, förstått som en handlingskod, implicit eller explicit, som individer bör efterleva, kan alltså inte förstås lösryckt från en kännedom om syftet bakom, och egenskaperna i, det politiskt organiserade samhället. Men, som även Berlin framhåver, en sådan etik kan inte heller leda till en antropologisk lösrievning av människan från samhällsanalysen på ett teoretiskt plan. Det är denna inställning, implicit i Machiavellis skrifter, som Berlin hävdar vara ny-gammal, både modern och för-kristen.¹²

Etiken och människosynen

Innan vi fortsätter kan det kanske vara på sin plats att se lite närmare på begreppet etik och några av de analytiska distinktioner man brukar göra när man talar om olika etiska koders egenskaper.

Vi kan inledningsvis konstatera att etiska ut-sagor innehåller värderingar av mänskliga handlingar. Lundquist menar att den etiska analysen av tradition sysslat med två huvudfrågor: "Hur gör man gott?" och "Hur undviker man att göra ont?"¹³

När vi talar om en människas handlingar i värderande ordalag, som Machiavelli ofta gör, är syftet inte att i första hand förklara hur en viss handling uppstod och utvecklade sig, utan att tillkännage vilket värde handlingen har från vår egen synpunkt sett. Detta innebär naturligtvis också, att ett klargörande av en persons etiska värderingar i viss utsträckning är liktydigt med en beskrivning av denna människas personlighet.

Ett etiskt problem framträder först när den positiva moraliteten inte längre talar sitt eget tydliga språk, eller när den visar sig vara självmotsägande. Till detta kommer, att etiken har såväl en subjektiv som objektiv sida. Även om man utgår från att en objektiv värdering av mänskligt handlande endast är möjlig om man ser till handlingarnas effekter och följder, så förblir värdering-

en i sig dock alltid subjektiv. Varje princip för värderingar måste dessutom förutsätta vissa subjektiva betingelser vid sidan av de objektiva. Det gör att vi inte kan ha en entydig skala för vetenskapliga bedömningar av etiska regler.

Givet detta måste man inse, att det inte analytiskt sett går att angripa varken den subjektiva eller den objektiva grundvalen för etiska ut-sagor. De kompletterar varandra och ger etiken en social prägel.

Jag nämnde förut, att etik innehåller värderande ut-sagor om mänskligt handlande. Politiskt sett blir etiken emellertid först intressant så snart som man utvidgar värderingsprinciperna till att gälla något mer än bara individen, exempelvis familjen, klassen, nationen, rasen, partiet eller sekten. Det snävare sociala intresset kan då komma att framstå som "individualiserat" i förhållande till en mer övergripande helhet. Det blir då meningsfullt att tala om en egen nytta eller "egoism", å ena sidan, och "altruism" och allmän nytta, i en vidare, kollektiv, mening, å den andra.

För att förstå de analytiska och semantiska skillnaderna mellan Machiavellis etikuppfattning och det judaisk-kristna etiska systemet, som vanligtvis varit den standard man använt när Machiavellis förment "amoraliska" eller "omoraliska" råd och omdömen varit föremål för granskning, är det kanske lämpligt att se på Max Webers sätt att behandla detta ämne i den lilla skriften *Politik als Beruf*. Det är relevant att diskutera detta här, för det är just i Machiavellis skrifter som Weber söker sina utgångspunkter.

Två slags etik

Weber inleder sin skildring av politikens förhållande till etiken genom att konstatera, att det egentligen bara finns två dödssynder i det politiska livet, brist på objektivitet och brist på ansvar.¹⁴ Han framställer det dilemma, som en politiker står inför vid valet av etiska handlingsregler, som en konflikt mellan en "etik för ultimativa mål" och en "ansvarets etik". Han skyndar sig dock att poängtera, att en etik riktad mot ultimativa mål inte nödvändigtvis behöver vara oansvarig, och att en ansvarets etik inte nödvändigtvis behöver vara det samma som principiös opportunism.¹⁵

Poängen i Webers distinktion mellan en etik riktad mot ultimativa mål och en etik baserad på ansvarstagande är, att ingen ansvarsorienterad etik i världen kan ge anvisningar om när, och i vilken utsträckning, ett etiskt gott syfte rättfärdigar etiskt sett farliga medel. Allt blir natur-

ligtvis mycket enklare om man väljer en etik riktad mot ultimativa mål. Då är rationaliteten entydigt målorienterad.

I detta sammanhang nämner Weber den etik som lärs ut i Bergsprediken som ett typexempel på en etik riktad mot ultimativa mål, men han påpekar också att en sådan etik inte lämpar sig för annat än helgon. Den som förväntar sig något av jordelivet måste överväga de praktiska konsekvenserna av sina gärningar.

Om man väljer att spela en roll i den offentliga politiken är man, menar Weber, tvungen att ta hänsyn till ansvarets etik, även om detta ställningstagande ibland innebär en konflikt med den egna och/eller den kulturellt föreskrivna moralen. Det var enligt Weber, och i hans efterföljd Isaiah Berlin, detta som var det centrala i Machiavellis syn på förhållandet mellan etik och politik, och som fick den florentinske sekreteraren att, i ett brev till vännen Vettori, strax innan Roms plundring 1527, säga att han skattade sitt fädernesland högre än sin egen själs frälsning.¹⁶

Huvudproblemet i valet av de etiska regler man ställs inför är alltså, att det individuella samvetet måste göra sig gällande och avgöra vilka ändamål eller livsintressen, som har högst prioritet för den enskilde.

Machiavelli tycks lösa problemet genom att betona dels de dåliga sidorna hos människan, dels nödvändigheten av en vital regim, som håller dessa dåliga sidor i schack. Han säger att:¹⁷ "Alla politiska skribenter har påpekat, och genom hela historien har det funnits talrika exempel som visar, att när man grundar ett samhälle och lagstiftar för det, måste man nödvändigtvis ta för givet, att alla människor är ondskefulla och att de alltid kommer att ge uttryck för denna dåliga sida när tillfället bjuder sig. Att ondskefulla benägenheter ofta låter vänta på att göra sig bemärkta någon tid beror på dolda orsaker, som de, vilka inte haft erfarenheten av motsatsen, ej förmår uppmärksamma. Men i sinom tid, som sägs vara fadern till all sanning, avslöjar den (ondskefullheten) sig själv."

Vilken roll spelar denna människoupfattning för Machiavellis politiska uppfattningar och för hans etik? I vilket politiskt-ideologiskt sammanhang gör Machiavellis etik sig gällande? Vilka är egentligen Machiavellis politiska uppfattningar?

Politiken och etiken

Man kan förmodligen koncist sammanfatta Machiavellis politiska tänkande i ett relativt litet an-

tal kärnelement, vilka i stort sett återspeglar hans grundläggande eller axiomatiska syn på centrala politiska frågor. Berlin säger exempelvis: "The Prince is a short book: its style is usually described as being singularly lucid, succinct and pungent – a model of clear Renaissance prose. The Discourses are not as treatises on politics go, of undue length and they are equally clear and definite" och "... Machiavelli does not write obscurely ..."¹⁸

Naturligtvis blir en sådan sammanfattning inte fullt rättvisande för alla nyanser i en författares tänkande, och när det gäller Machiavelli, så riktade han inte huvudsakligen sin uppmärksamhet mot det som *råkat vara*, det som *händelsevis är*, eller förmodligen kommer *att bli*. Hans huvudsakliga ambition var att beskriva och förklara *vad som var, vad som är och vad som kommer att bli*, givet vissa *omständigheter*. Kontexten är, med andra ord, central.¹⁹

James Burnham tar detta till intäkt för att det saknas ett etiskt system i Machiavellis skrifter:²⁰ "Machiavelli håller bara åtskillnad mellan politik och etik i den mening som varje vetenskap måste göra sig fri från etik. Vetenskapliga beskrivningar och teorier måste stödja sig på fakta och bevis, inte på ett etiskt systems godtyckliga fordringar."

Det kontextuella perspektiv, som således är centralt i Machiavellis syn på vetenskaplig bevisföring, återfinns emellertid också, Burnhams påstående till trots, helt följdriktigt på det etiska området och han avser att belysa frågan: "Vad bör göras för att uppnå vissa, på förhand accepterade mål, givet bestämda typer av omständigheter?" Tanken på att relatera etiken till en på förhand konstruerad uppsättning av *universella* etiska regler var honom däremot främmande.

Politisk verklighet och analytiskt förhållningssätt

De grövre konturerna i Machiavellis politiska tänkande innehåller bland annat följande föreställningar:

– I det vetenskapliga studiet av politiken bör man inte betrakta observerbara fakta som isolerade företeelser, eller se dem isolerade från deras historiska ursprung eller motsvarigheter. Fakta kan bara förstås mot bakgrunden av andra fakta och föreställningar om fakta.

– Huvudtemat i det politiska livet är kampen om makt, inflytande och auktoritet, både den som försiggår inför öppen ridå, och den som försiggår i det fördolda. Relationen mellan det öppna och det dolda spelet i politiken är av speciell

betydelse. Altruistiska begrepp som välfärd, frihet, allmännyttan, fred och solidaritet figurerar endast i det politiska livet i den utsträckning som behövs vid givna tillfällen för att säkerställa existerande eller önskvärda maktförhållanden.

– Det politiska livets regelbundenheter, och det tryckta och talade politiska ordet, bör tolkas endast mot bakgrund av verkliga händelser (Machiavelli trodde fullt och fast på att de mytologiska skildringarna av Roms tillkomst var ”verkliga händelser”). Man bör iakttä naturalism vid observation av politiskt beteende och politiska konstitutioner.

– Politiskt handlande förorsakas sällan av rationella överväganden, och det föregås inte heller ofta av logiska analyser, även om sådana förekommer som rationaliseringar. Subjektiva intressen, pragmatiska och situationella faktorer och socialt betingade synsätt är det politiska i livets katalysatorer.

– Politiska händelser har huvudsakligen sin yttersta grund i sociala motsättningsförhållanden i samhället, framför allt motsättningar mellan ledare och ledda, mellan olika typer av eliter, och mellan eliter och moteliter, och den mänskliga naturen ses i princip som oföränderlig. Den breda befolkningen är på det hela taget ganska ointresserad av politik och därför ointressant, utom vid vissa speciella tillfällen, och då bara som medel i en kamp, som huvudsakligen leds av företrädare för eliter.

– Eliternas huvudmål är att expandera sina inflytelsesfärer och att bevara etablerade maktpositioner, privilegier och egendomsförhållanden.

– Elitstyret grundas antingen på våld eller hot om våld, samt olika slags kontroller över de styrmekanismer, som alla samhällen, vid alla tillfällen, kan använda sig av. Följderna av styrningen är ofta ett omedvetet självbedrägeri hos de styrda, samt intensifierade, medvetna strävanden för att åstadkomma desinformation, opinionsmanipulation grundad på propaganda, och latent beteendemodifikation och beteendekontroll från de styrandes sida.

– Maktstrukturen bibehålls och integreras genom ideologiska, religiösa, sekulariserade eller mytologiska formler som sedimenteras i den icke-materiella kulturen.

– Olikheter i maktstrukturen i olika samhällen kan inte fastställas med hjälp av uttalade ideologiska målsättningar, men bara genom en kartläggning av följande faktorer: a) Vitaliteten och maktbasen i det politiska systemet; b) Uppnådd

civilisationsnivå i termer av innovationspotential och framgångar på det materiella, militära och ekonomiska området och c) Individernas frihet från godtyckligt maktutövande och våldsanvändning.

– Inom alla eliter finns det konkurrerande aristokratiska och demokratiska tendenser, det vill säga: a) tendenser till ett fasthållande och bibehållande av makt- och privilegieförhållanden, eller b) till en integration av grupper från lägre skikt i maktstrukturen.

– Maktstrukturerna är varken statiska eller stabila på sikt. Den demokratiska tendensen till elitförnyelse är den som i det moderna politiska systemet märks i masssamhället. Detta samhälle växer fram under renässansen, och är den tendens som på längre sikt har möjlighet att göra sig gällande.

– Från tid till annan sker det periodvisa förändringar i elitstrukturen, ofta i samband med större tumultartade händelser då eliterna förlorar greppet om utvecklingen. Men på det hela taget innebär alla revolutionära politiska händelser enbart en större förändring i vokabulären hos den härskande klassen, i någon mån kanske också i dess rekryteringsunderlag, men knappast i själva maktfördelningen som sådan i samhället. Den utopiska frågan ”om det skall finnas makt i samhället” ersätts med den realistiska frågan om ”vem som skall ha makten, och vad den skall användas till.”

Machiavelli ville etablera en politisk vetenskap, som baserades på *realpolitiska* observationer, men hans plädering för en ”politik utan adjektiv” är inte konsekvent. Det är dock knappast troligt att Machiavelli själv var medveten om denna inkonsekvens. Under alla omständigheter är det lönlöst att kontrastera de realpolitiska råd, som ges i *Il Principe* med det republikanska patos som han gör sig till talesman för i *Discorsi*. Bland de idéhistoriska forskare som specialiserat sig på renässansens politiska idéer är man eniga om att grundvärderingarna är de samma.

Sociala handlingars implikationer

Kärnan i Machiavellis syn på förhållandet mellan etik och politiskt handlande är den samma som Immanuel Kant långt senare skulle diskutera i termer av det *hypotetiska imperativet*²¹ och det *kategoriska imperativet*. Cassirer, kanske en av vår tids främsta kännare av Kants filosofi, diskuterar just denna fråga i boken *The Myth of the*

State, som tillkom som en uppgörelse med Machiavellis idéer efter andra världskriget.²²

(Machiavelli) tells the ruler what he has to do in order to establish and to maintain his power, to avoid inner discord, to foresee and prevent conspiracies. All these counsels are "hypothetical imperatives", or to put in the words of Kant, "imperatives of skill". "Here" says Kant, "there is no question whether the end is rational and good, but only what one must do in order to attain it. The precepts for the physician to make his patient thoroughly healthy, and for a poisoner to ensure certain death, are of equal value in this respect, that each serves to effect its purpose perfectly." These words describe exactly the attitude and method of Machiavelli. He never blames or praises political actions; he simply gives a descriptive analysis of them . . .

Det *hypotetiska imperativet* skiljde Kant från det *kategoriska imperativet*, som i våra dagar närmast framstår som en morallära, härledd ur tyska pietistiska föreställningar. Det hypotetiska imperativet ligger däremot utanför vardagslivets mer ultimativa värdepremisser, det uttrycker en ren medelrationalitet.

En av svårigheterna vid en läsning av Machiavelli är just att han inte gör en klar åtskillnad mellan det hypotetiska och det kategoriska handlingsimperativet, och det är dessutom inte riktigt, som Cassirer och Burnham hävdar, att Machiavelli enbart är deskriptiv, inte normativ, i sina analyser.

Målsättningar, som exempelvis det önskvärda i att bevara lag och ordning, att befria Italien från utländska inkräktare och ena landet enligt modell från Frankrike, o. s. v. tas i sig för att vara goda, och diskuteras endast summariskt. Men trots att Machiavellis bedömning av olika politiska medel i förhållande till uppnåendet och bevarandet av dessa mål huvudsakligen är instrumentell och effektivitetsorienterad, existerar det ändå en föreställning om gott och ont bakom analysen.

Machiavellis förmenta åtskiljande av värdeut-sagor från utsagor om politiska regelmässigheter är inte det samma som en kontrastering av två autonoma handlingsfärer, den moraliska och den politisk-tekniska. Det handlar istället om ett åtskiljande av den egna politiska etiken från det slags etik som styr vissa andra människors liv, vilka han inte intresserar sig för.²³

För Machiavelli framstår det som en självklarhet, att om en hypotes förefaller rimlig, så har detta omedelbara handlingsimplikationer, även om hypotesens värdepremisser inte ingående diskuterats. Därav beskrivningar av Machiavelli

som den fullfjädrade politiske teknikern. Den tekniska rationaliteten gör nämligen, överlag, gällande, att om du *kan* placera en clown på månen, så *bör* du också göra det. Det är ett alternativlöst och kompromisslöst tänkande.

På grund av dess, delvis, tekniska rationalitet är man i någon mån tvungen att rekonstruera de axiomatiska konturerna i Machiavellis politiska tänkande, dess handlingspremissor i form av politiska värderingar och verklighetsuppfattningar, för att förstå etikens roll i förhållande till de konklusioner och råd han ger, och som de flesta idag, och många i det förgångna, nog rätt samstämmigt finner rätt drastiska och uppseendeväckande.

De förargelseväckande metoderna

Envar, vars tankar rör sig runt centrala begrepp som "gott" och "ont", "korrupt" och "rent", har en etisk skala från vilken hans etiska värderingar härrör. Som så många andra författare, vilka skrivit om Machiavelli, vill Franz-Martin Schmölz, i sin artikel '*Machiavelli: Die Trennung von Ethik und Politik*',²⁴ se Machiavellis politiska författarskap som ett förtvivat försök, att på något sätt skapa ordning i de fullständigt korrupta tillstånd som härskade i renässansens Italien, där den star-kes rätt gällde.

Enligt Schmölz ses människan, i Machiavellis böcker, först och främst som ett väsen man endast kan vänta sig ont av, om man inte tvingar det till det goda. Leszek Kolakowski argumenterar på ett liknande sätt när han säger att:²⁵ "Machiavelli var allt igenom medveten om den sorgliga moraliska aspekten på det politiska liv han beskrev. Mellan det som sker i världen – skrev han – och det som borde ske, är skillnaden så stor att de, som för idealets skull negligerar verkligheten, går under förr än de lyckas förbättra ödet: den människa som följer det godas lagar måste gå under bland människor som leds av helt andra lagar."

I denna politiska situation är det, att Machiavelli förespråkade en rad politiska metoder, som ibland väcker förargelse. Det är, för Machiavelli, bara *statens självbevarelse* som förpliktar i den politiska rationalitet som förespråkas.

Sålunda ersätts, hos Machiavelli, den teologiskt grundade moralen med ett slags "systembevarande"-perspektiv. Men även detta system förpliktar, och även om Machiavelli står långt från det kategoriska imperativ som Immanuel Kant formulerade, och vars centrala idé var, att ingen människa bara får behandlas enbart som ett me-

del, så rör det sig ändå om ett slags etik.

Machiavelli är medveten om att hans handlingsanvisningar står i konflikt med den konventionella, kristna etiken, men det är inte liktydigt med att han värderar grymhet, lögn och svek som i sig självt goda medel. "Machiavelli var varken brottets propagandist eller dess domare" säger Leszek Kolakowski,²⁶ "han var bara kriminolog. Därför förkunnade han inte i ordets strikta mening grundsatsen att ändamålet helgar medlen . . .", och hos Machiavelli själv heter det också att,²⁷ "Ändå kan man inte kalla det mannamod att döda sina medborgare, att förråda vänner, att vara svekfull, skoningslös, irreligiös. Dessa metoder kan ge en furste makt, men inte ära."

Nödvändigheten av att bryta ingångna avtal och löften grundar Machiavelli på sin grundpremiss enligt vilken människorna, generellt sett, är korrupta, fega och vinningslystna.²⁸ Gaetano Mosca skriver, i en översiktsartikel från 1933,²⁹ att Machiavellis maximer nästan alltid baserades på en pessimistisk syn på den mänskliga naturen, och Herfried Münkler gör detta till ett huvudtema i sin Machiavelliboks välformulerade avsnitt om politik och etik.³⁰

Machiavelli hävdade speciellt, att man inte bör hålla sitt ord om omständigheterna kring avgivandet av löftet fallit bort.³¹

"Om alla människor vore goda skulle detta råd vara till föga gagn; men eftersom människor är ondskefulla (triste) och inte heller skulle hålla sitt ord, har du ingen anledning till att hålla ditt ord till dem heller."

Genom sin beredvillighet att försvara varje lämpligt medel för att bevara den politiska ordningen har Machiavelli egentligen inte försökt suddas ut gränserna mellan gott och ont. Han kallade inte bara det onda vid namn, utan fastslog också otvetydigt – i sin kommentar till Philip av Makedonien, som lät flytta runt på befolkningsgrupper som fårscockar – att,³² "Sådana medel är grymt ondskefulla (crudelissimi) och livsfientliga (nemici d'ogni vivere), inte bara i ett kristet samhälle, men i ett vart samhälle. Alla människor bör därför ta avstånd från dem, och föredra leva som privata medborgare hellre än som en konung med ett sådant fördärv av människor på sitt samvete. Inte desto mindre, för den människa som inte är beredd att gå den första vägen för att göra gott, vore det behändigt, om han nu vill behålla det han har, att gå den onda vägen (entri in questo male)."

För att erövra makten och behålla den, framhåller Machiavelli, måste man använda sig av grymhet eller vänlighet allt efter omständigheterna. För det mesta är hårdhet det mest effektiva framgångssättet, men en humanitär attityd kan i många fall ge bättre avkastning.

Man bör framkalla fruktan såväl inom som utom de egna gränserna, men man bör avhålla sig från att företa sig något som framkallar hat. Man gör klokt i att inte öka välståndet för mycket, och att ständigt hålla befolkningen i krigsberedskap. Därigenom kan man bekämpa lydnadens två största fiender, tråkigheten och ambitionen. Ambitionen hålls i schack genom att krigsberedskapen permanent skapar tillfällen för de ambitiösa att visa sin duglighet i de rätta proportionerna, samtidigt som den håller tråkigheten borta från de som saknar ambitionen.

Religionen måste man stödja, eftersom den hjälper till att skapa politisk solidaritet i de breda folklagren. Detta är emellertid inte liktydigt med ett stöd åt kyrkan, som Machiavelli håller ansvarig för de kaotiska politiska tillstånd han ser som sin uppgift att göra något åt.

Om man hamnar i en situation där man nödgas gynna någon enskild person eller grupp bör man se till att man själv hamnar i rampljuset. Å andra sidan finns det också mindre behagliga ting som måste uträttas i politiken, och då gör man klokt i att delegera uppgifterna ut till andra. Med andra ord, gör nödvändigheten till en dygd, men låt andra ta obehaget av de handlingar du vet kan ge dig dåligt rykte.

Om du tvingas till drastiska och opopulära åtgärder, gå till verket med grundlighet och snabbhet i stället för att dela in processen i antagonismskapande faser. Låt dig heller inte omges av framgångsrika militärer eller tjänare, för om du inte gör dig av med dem, gör de sig av med dig. Om du nödvändigtvis måste mörda en Brutus bör du också göra dig av med hans barn, som annars kommer att hämnas.

Men bryt inte dina egna lagar, för det bryter ner moralen och tilliten, och leder till tumult och upprorsförsök. Inse att dina rådgivare eventuellt är smickrare och lögnaktiga, och förebygg det genom att skapa omständigheter under vilka smicker och lögn inte betalar sig. Så långt Machiavellis beryktade råd.

Isaiah Berlin kommenterar råden och säger att de har en gemensam nämnare, "they are designed to create or resurrect or maintain an order that will satisfy what the author conceives as men's most permanent interests."³³

Nationalisten och rådgivaren

Jag nämnde tidigare att Machiavellis mål är axiomatiska och oftast *implicita*. Inte desto mindre tycks han säga, att vid en värdering av medel i det politiska livet måste man hela tiden ha *den politiska ordningens bibehållande* för ögonen. *Nationalismen* spelar härvidlag en framträdande roll, vilket exempelvis framgår ur den tredje boken i *Discorsi*.³⁴

Detta råd kräver uppmärksamhet från, och bör observeras av envar medborgare, som har till uppgift att ge råd till sitt land. Ty när det egna landets säkerhet helt är beroende av ett beslut som skall tas, bör man inte ta hänsyn till varken rättvisa eller orättvisa, till vänlighet eller grymhet, eller till om man blir bedömd som ett föredöme eller ett avskräckande exempel. Tvärtom, alla andra bevekelsegrunder bör åsidosättas för att anamma det alternativ, som kan rädda liv och bevara det egna landets frihet.

I Machiavellilitteraturen kan man klart urskilja två grundtendenser, en som framhäver det nationella patos, som Machiavelli otvetydigt hade, och en som lägger vikt vid hans roll som politisk-teknisk och militär rådgivare, först åt den republikanska regimen under Soderini, senare åt familjen Medici.

Machiavelli är den allmänna värnpliktens och nationalismens store förespråkare, och han pläderar för nationalstatens berättigande. Det är med Machiavelli som 1500-talsbegreppet *lo stato* ("staten", konstitutionen, det statiska, den etablerade ordningen, det som "förblir"), börjar användas på ett mer auktoritativt sätt.³⁵

Det är ur de förutnämnda, litterära, grundtendenserna som så många skenbara debatter uppstått, dels om Machiavelli som person (*ad hominem*-argumenten har det inte varit någon brist på), dels om *Il Principe's* förmenta motsatsförhållande till *Discorsi*.

Nu ligger säkert en del av de självmotsägelser man omedelbart tror sig kunna skönja i Machiavellis verk, framför allt i *Il Principe* och *Discorsi*, i en inlärd brist på insikt i de etiska frågornas roll i Machiavellis politiska tänkande. Denna brist på insikt härrör i sin tur förmodligen från olika, mer eller mindre klassiska text-böcker, som fört en fransk-engelsk, antimachiavellisk idétradition vidare från 1500- och 1600-talet.³⁶

Dessa textböcker har inte framhävt och belyst komplementariteten i de råd som ges, framför allt i *Il Principe* och de analyser och konklusioner Machiavelli kommer fram till i *Discorsi*. Kom-

plementariteten grundar sig idémässigt på den grundläggande pessimistiska människosyn Machiavelli gör sig till talesman för.

I George Sabines inflytelserika *A History of Political Theory*³⁷ heter det om Macchiavellis två förutnämnda böcker, att de visar "equally the qualities for which Machiavelli has been especially known such as indifference to the use of immoral means for political purposes and the belief that government depends largely on force and craft."

På ett annat ställe i Sabines framställning, som bär rubriken "Moral Indifference", heter det att, "Machiavelli offers an extreme example of a double standard of morals, one for the ruler and another for the private citizens."

Bertrand Russell skriver i ungefär samma anda när han, i det inte mindre inflytelserika standardverket, *A History of Western Philosophy*, gör sig skyldig till ett kontrafaktiskt övergrepp på Machiavelli:³⁸

Perhaps our age, again, can better appreciate Machiavelli, for some of the most notable successes of our time have been achieved by methods as base (*Sic!*) as any employed in Renaissance Italy. He would have applauded, as an artistic connoisseur in statecraft Hitler's Reichstagfire, his purge of the party in 1934, and his breach of faith after Munich.

Både hos Sabine och Russell kommer alla Machiavellis förbehåll vad gäller skrupelfri maktanvändning i skymundan.

En beskrivning som Sabines eller Russells kan knappast sägas vara särskilt klargörande eller upplysande. Inte desto mindre har motsägelsefulla tolkningar av Machiavellis böcker knappast med substansen i dessa att göra. Isaiah Berlin säger exempelvis att de kvaliteter som Machiavelli föredrar hos människor är de samma i *Il Principe* och *Discorsi*: energi, djärvhet, praktisk skicklighet, föreställningsförmåga, vitalitet, självdisciplin, slughet, altruism, dygdighet (virtu), lycksamhet, ståndaktighet i konflikter och karaktärsstyrka.³⁹ Bernard Crick, vars inledning till en engelsk utgåva av *Discorsi* vunnit stor spridning, hävdar detsamma.⁴⁰

Den politiska ordningen och den mänskliga naturen

Det som chockerar i Machiavellis doktrin är att människans – som han ser det – i grunden ondskefulla natur, gör det nödvändigt att ha en *offentlig* moral, en politiskt-konstitutionellt grundval,

som skiljer sig från, och som kan komma i konflikt med, de *dygder* som många människor gör gällande att de tror på och handlar efter. Det är denna konklusion som får Machiavelli, i *Discorsi*, att tala om nödvändigheten av att vara åsiktsmässigt flexibel inför olika publikker: ”De (politikerna) har andra åsikter på torget än i palatset”.⁴¹

Herfried Münkler har i detta sammanhang gjort gällande, att Machiavelli hade en näst intill blind tro på den politiska ordningens stabiliserande verkan på de interpersonella relationerna.⁴²

Die gute politische Ordnung kann nach Machiavellis Auffassung die Korruptibilität der menschlichen Natur nahezu vollständig paralisieren . . . Wie die *virtu* als politische Energie *innerhalb* der menschlichen Natur so ist der Staat für Machiavelli das institutionelle Bollwerk gegen die korruptiven Neigungen der menschlichen Natur, das ihnen *von aussen* gegenübertritt.

Kanske blir Machiavellis gåtfullhet, hans till synes inkonsistenta betraktelse över maktens hemligheter, inte så svår förstådd i detta perspektiv. Han betraktade ju sig själv som en realpolitiker, vilken allt som oftast hade fått sig tilldelad rollen att ge råd om maktmedlens användning. Men det innebär att han fick kämpa på två fronter: Mot samtidens politiska, kaotiska förhållanden, som måste övervinnas, och mot traditionens, av kyrkan dikterade, moralkodex, som på förhand band upp handlingsmöjligheterna.

I detta läge valde han ”ansvarets etik”, för att knyta an till Max Webers terminologi, framför ”de ultimativa målens etik”. Den ansvarsetik han gjorde sig till talesman för var social och politisk, inte individuell. Och detta gjorde honom kontroversiell i en kultur, där individualismen sattes på piedestal.

Avslutning

Machiavellis etik handlar om att skapa förutsättningar för att människor skall kunna leva och överleva i det organiserade samhället, det vill säga att göra politiken möjlig som en civiliserad umgängesform. Det var här som Machiavelli, på samma sätt som Aristoteles före honom och Marx långt senare, kom att betrakta människan som ett *zoon politikon*, ett politiskt djur. Politik blir, för Machiavelli, inte något man kan undlåta att befatta sig med, om man vill leva ett gott liv, även om man råkar föredra den privata livssfären. Politiskt handlande betraktade han som ett existentiellt villkor för människans välfärd i det moderna samhället. Och de organisatoriska förutsättning-

arna för det politiska livet ansåg han vara tvingande nödvändigheter för att man skall kunna leva ett framgångsrikt liv.

I den etik, som allt mer kommit att stå i förgrunden i den nyare politiska debatten, har det tillkommit en annan dimension: Inte bara förutsättningarna för att leva och överleva som individ i samhället, utan människoslåktets chanser till överlevnad över huvud taget står nu i centrum. Inför miljöhot och ”overkill”-kapacitet hos supermakterna har den politiska etik, som Machiavelli förskrev sig till, i någon mån kommit i skymdan.

Ansvar har fått ett längre tidsperspektiv.⁴³ Vilka chanser har de kommande generationerna till att leva ett gott liv? Kan politikerna längre stå som garanter för en stabil politisk ordning när nya tekniska landvinningar allt mer tycks kräva specialiserande kunskaper?

Det vore nog fel att tro, att det axiomatiska i den politiska etik, som Machiavelli på ett provokativt och drastiskt sätt gav uttryck för, inte längre är det samma. Även renässansens politiska liv hade specialistkunskaper (framför allt på det militära området) som grundförutsättning. En politisk ordning, som garanterar mot övergrepp och godtycke, som skapar stabilitet och beräknlighet, måste alltid stå i förgrunden för en teori om politiken.

Här var det, som Machiavelli kan bidra till vårt vetande genom uppfattningen om att människan måste stå i centrum för det politiska livets elementära former. Han visade att i det politiska livet finns det tekniker för framgång, politisk-ideologiska grunduppfattningar, och relationer mellan dessa, vars etiska dimensioner man aldrig kan undvika, om den politiska analysen skall bli något så när fullkomlig.

Noter

- ¹ Isaiah Berlin: 'The Question of Machiavelli'. *The New York Review of Books*, vol. xviii (1971), 7, ss 20–32.
- ² Anders Ehnmark: *Maktens Hemligheter. En Essä om Machiavelli*. Stockholm: Norstedts, 1986.
- ³ Ehnmarks bok kan i stort sett uppdelas i två huvudavsnitt, ett idéhistoriskt och biografiskt, och ett försök att tolka den svenska samförståndspolitiken utifrån en marxistisk föreställning om Machiavellis ”egentliga” politiska idéer. Se tex min recension i *Bokbox* nr 91/92, juli 1987, ss 79 f. För en något partisk översikt angående den ur Ehnmarks bok framprungna svenska debatten, se Daniel Tarschys:

- 'Samling kring Machiavelli', *DN* den 22.1 1987. Se även C Enander: 'Att stå på maktens sida' i *Res Publica*, 7, 1987. ss 502–515.
- ⁴ Quintin Skinner: *Machiavelli*. Oxford: Oxford University Press, 1981, ger en politisk-kontextuell, idé-historisk exposé, som knyter an till ett större idéhistoriskt arv.
- ⁵ Harald Höföding: *Etik. En fremsättning af de etiske principper*. Köbenhavn: Det Nordiske Forlag, 1897 (2 udg).
- ⁶ Max Weber: 'Politics as a Vocation', i *From Max Weber*, (Ed. HH Gerth – CW Mills). London: Routledge & Kegan Paul, 1948, ss 77–128.
- ⁷ Ernst Cassirer: *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press, 1946. Ss. 144 f.
- ⁸ Niccolò Machiavelli: 'Il Principe' i N. Machiavelli: *Tutte le opere*. Firenze: GC Sansoni SPA, 1971, ss 255–299. För den som vill hålla sig till engelskspråkiga utgåvor, rekommenderas: N Machiavelli: *The Prince*. (Ed. and tr. by G Bull). Harmondsworth: Penguin, 1961 och N Machiavelli: *The Discourses*. (Ed. by B Crick and tr. by L Walker). Harmondsworth: Penguin, 1979. Drottning Christina skrev år 1656 en intressant kommentar till *Il Principe*, som förvaras i Vatikanbiblioteket. Den första svenska utgåvan av *Fursten* kom på 1760-talet, den senaste, redigerad av Erik Lönnroth, kom år 1958, men har sedan tryckts i nya upplagor.
- ⁹ Machiavelli: *Tutte le opere*, op. cit. ss. 73–254.
- ¹⁰ Franz-Martin Schmölz: 'Machiavelli: Die Trennung von Ethik und Politik', *Zeitschrift für Politik*, Jg. 10, (1963) 2, ss 131–144, påstår, s 135, att Machiavelli egentligen inte var anfader till den sekulariserade tendens han tillhörde, utan att han bara förde den vidare. Jfr också Alan H Gilbert: *Machiavelli's Prince and Its Forerunners*, New York: Barnes and Noble, 1968 (1938).
- ¹¹ Lennart Lundquist: 'Byråkratisk etik', i L G Stenelo (red) *Statsvetenskapens Mångfald. Festskrift till Nils Stjernquist*. Lund: Lund University Press, 1987, ss 185–194, s 189.
- ¹² Berlin: *Ibid.* s 23. Cf. Benedetto Croce: *Politics and Morals*. New York: Philosophical Library, 1945, och Benedetto Croce: *Grundlagen der Politik*. Karlsruhe: Verlag G Braun, 1924.
- ¹³ Lundquist, op. cit. s 186.
- ¹⁴ Weber, op. cit. s 116.
- ¹⁵ *Ibid.* s 120.
- ¹⁶ I *Istorie Fiorentine*, *Tutte le opere*, op. cit. s 696, talar Machiavelli om de 8 kaptenerna från 1378, vilka arbetade på att återställa ordningen efter den stora tumulten på landsbygden, och som skattade fäderneslandet högre än den egna själen.
- ¹⁷ Machiavelli: *Discorsi*, *Tutte le opere*, op. cit. s 81.
- ¹⁸ *Ibid.* s 20 och s 22.
- ¹⁹ Jfr Machiavelli: *Discorsi*, *Tutte le opere*, op. cit. s 130, där relationen mellan politikerns privatliv och hans offentliga liv diskuteras.
- ²⁰ James Burnham: *Die Machiavellisten. Verteidiger der Freiheit*. Zürich: Pan Verlag, 1949, s 70. Jfr även Münkler, op. cit. s 295.
- ²¹ Berlin, op. cit. s 23.
- ²² Cassirer, op. cit. s 154.
- ²³ Berlin, op. cit. s 23.
- ²⁴ Schmölz, op. cit. s 134.
- ²⁵ Leszek Kolakowski: *Människan utan alternativ*. Stockholm: Bonniers, 1964, s 191.
- ²⁶ Kolakowski, op. cit. s 192.
- ²⁷ Machiavelli: *Il Principe*, *Tutte le opere*, s 269.
- ²⁸ Jfr text Machiavelli, *Il Principe*, *Tutte le opere*, op. cit. ss 282 f.
- ²⁹ Gaetano Mosca: 'Niccolo Machiavelli', *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. ix. New York: Macmillan, 1933, pp 655–657, s 656.
- ³⁰ Jfr Münkler, op. cit. ss 281–299. Se också Cassirer, op. cit. s 148: "Machiavelli did not judge human actions from a standpoint 'beyond good and evil'. He had no contempt for morality; but he had very little esteem for men." James Burnham kan knappast sägas ha belagt sitt påstående, op. cit. s 79, att: "Machiavelli hat ... gar keine Ansichten über die menschliche Natur, wenigstens sind in seinen Schriften keine zu finden (*Sic!*). Machiavelli ist weder Psychologe noch Moral-Philosoph, sondern politischer Wissenschaftler."
- ³¹ Machiavelli, *Il Principe*, *Tutte le opere*, s 283.
- ³² Machiavelli: *Discorsi*, *Tutte le opere*, op. cit. s 109.
- ³³ Berlin, op. cit. s 26.
- ³⁴ Machiavelli: *Discorsi*, *Tutte le opere*, s 249.
- ³⁵ Catlin, op. cit. s 197.
- ³⁶ Jfr Paul Janet: *Histoire de la Science Politique*. Paris: Felix Alcan, 1924, ss 4941: "On peut dire que les opinions de la critique, relativement à Machiavel, ont traversé deux phases. Dans la première, Machiavel n'a pour juges que des sectateurs et des ennemis. Les premiers reproduisent grossièrement, et défendent sans détour les maximes les plus équivoques et les plus repoussantes du politique de Florence. Les autres le traitent comme un scélérat, et encore comme un scélérat sans talent et sans génie. Cette période n'est pas celle de la critique, mais de la guerre. On ne juge pas Machiavel; on l'attaque ou on le défend." För den engelska traditionen, cf. Felix Raab: *The English Face of Machiavelli. A Changing Interpretation*. London: Routledge & Kegan Paul, 1964.
- ³⁷ George Sabine: *A History of Political Theory*. London: George Harrap & Co., 1966 ed. (1937), s 338.
- ³⁸ Bertrand Russell: *A History of Western Philosophy*. London: Allen & Unwin, 1961 ed. (1946), s 492. Jfr Berlin op. cit. s 22: "... *The Prince is*, in Bertrand Russell's words, 'a handbook for gangsters'..."
- ³⁹ Berlin, op. cit. s 726.
- ⁴⁰ Bernhard Crick: 'Introduction', ss 13–23, i N Machiavelli: *The Discourses*. Op. cit. Daniel Tarschys vill i sin artikel, op. cit., hävda att Machiavellis skrifter, i händerna på olika Machiavelli-debattörer i Sverige, närmast fungerat som ett slags Rorschach-test,

där de alla, efter privat övertygelse, tolkat in sitt eget önsketänkande, utan närmare kännedom om källmaterialet.

⁴¹ Machiavelli, Discorsi, i Tutte le opere, op. cit. s 130.

⁴² Münkler, op. cit. s 268 och s 334.

⁴³ Jfr Hans Jonas: *The Imperative of Responsibility*. Chicago: Chicago University Press, 1984.